

22. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.) / Б. Є. Трофим'як. - К., 1997. - 419 с.
23. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів: у 2-х ч. / Б. М. Шиян. –Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – Ч. 1. – 272 с.; 2006. – Ч. 2. - 248 с.
24. Цибанюк О. Управління системою фізичного виховання школярів на Буковині (друга половина XIX – початок XX століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Цибанюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

УДК 37.091(477.84) «1805/1833»

О. Т. ВИННИЧУК

ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В КРЕМЕНЕЦЬКОМУ ЛІЦЕЇ (1805–1833 РОКИ)

Розглянуто передумови створення і становлення Кременецького ліцею як важливого освітньо-наукового осередку Волинського регіону, а також діяльність ліцеїстів під час навчання. Відзначено роль цього навчального закладу в підготовці молоді до життя в соціумі, розвитку толерантності, солідарності та взаємної підтримки. Визначено й проаналізовано основні форми виховної роботи та організації дозвілля учнів ліцею. Показано мету й охарактеризовано роботу молодіжних наукових товариств. Висвітлено організаційну і методичну діяльність засновника Кременецького ліцею Тадеуша Чацького, проаналізований розроблений ним статут навчального закладу. Охарактеризовано навчальні плани ліцею, кадрове забезпечення, систему заохочення до навчання, організаційну структуру навчальної діяльності ліцеїстів.

Ключові слова: Кременецький ліцей, форми виховної роботи, форми організації дозвілля, Тадеуш Чацький, учнівська молодь.

О. Т. ВИННИЧУК

ФОРМЫ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖЬЮ В КРЕМЕНЕЦКОМ ЛИЦЕЕ (1805–1833 ГОДЫ)

Рассмотрены предпосылки создания и становления Кременецкого лицея как важного образовательно-научного центра Волынского региона, а также деятельность лицеистов во время учебы. Отмечена роль Кременецкого лицея в подготовке молодежи к жизни в социуме, развитии толерантности, солидарности и взаимоподдержки. Определены и проанализированы основные формы воспитательной работы и формы организации досуга учеников лицея. Показана цель и охарактеризована деятельность молодежных научных обществ. Освещена организационная и методическая деятельность основателя Кременецкого лицея Тадеуша Чацкого, проанализирован разработанный им устав учебного заведения. Охарактеризованы учебные планы лицея, кадровое обеспечение, система поощрения к обучению, организационная структура учебной деятельности лицеистов.

Ключевые слова: Кременецкий лицей, формы воспитательной работы, формы организации досуга, Тадеуш Чацкий, учащаяся молодежь.

O. T. VYNNYCHUK

TYPES OF EDUCATIONAL WORK WITH STUDENTS IN KREMENETS COLLEGE (1805–1833)

The background of creation and the process of Kremenets College establishing as an important educational center of Volynskiy region, students' activities in the structure of an academic day, types of educational work with students are described. The role of Kremenets College is defined due to the students' training in socialization, tolerance development, solidarity and mutual assistance. The main types of educational work and students' organization of leisure time are estimated and analysed. The aim is taken and student scientific society is characterized. It is estimated and analysed institutional and methodical activities of Kremenets College founder Thadeush Chatskyi. Much attention is given to the analysis of College articles,

written by him. Educational college scheme, staffing issues, studying incentive scheme, students' organizational structure of educational activity are defined.

Keywords: *Kremenets College, types of educational work, Thadeush Chatskyi, students.*

У сучасних умовах серед факторів, без яких важко уявити реальну можливість принципів змін у соціальному житті нашого суспільства, важливе місце посідає необхідність істотних змін у системі освіти. Нині її роль значно зросла, оскільки саме система освіти має забезпечити кожному громадянину України реальні умови для різнобічного розвитку, підвищення загальнокультурного та професійного рівня, самовдосконалення і самовиховання, становлення громадянської позиції.

Перед освітянами стоїть завдання виховати самодостатню, інтелектуальну, мобільну, сильну фізично й духовно молодь. Особливо важливим завданням є вироблення нових об'єктивних підходів до здобутків попередніх поколінь, створення умов для врахування багатого потенціалу виховання юнацтва у ході подальшого реформування та розвитку освіти. Для вирішення цього завдання вагоме значення має, зокрема, вивчення діяльності Кременецького ліцею, який за високий рівень навчально-виховного процесу в свій час називали «Волинськими Афінами».

Педагогічна реальність останніх років характеризується наявністю значного різноманіття середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Разом із традиційною школою та її модифікаціями (школа з профільним навчанням, школа з поглибленим вивченням окремих предметів тощо) з'явилися і діють інноваційні структури навчання: гімназії, ліцеї, коледжі, колегіуми, приватні й авторські навчальні заклади. Подібні новації є об'єктивною реальністю та практичним кроком до реалізації ідеї гуманізації освіти, що, зокрема, передбачає забезпечення умов здобуття кожним громадянином загальної середньої освіти із врахуванням пізнавальних інтересів, природних здібностей, навчальних можливостей і життєвих планів. Діяльність спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, навчально-виховних комплексів різних типів, профільних класів повинна сприяти формуванню національної, інтелектуальної еліти. В цьому процесі доцільно використовувати багатий досвід навчальних закладів такого типу, як Кременецький ліцей.

Діяльність Кременецького ліцею висвітлена в наукових дослідженнях, авторами яких є С. Коляденко, А. Лопухівська, В. Павленко, Н. Сейко та інші науковці. Додержали до вивчення цієї проблеми польські вчені, серед яких відзначимо А. Камінського та М. Ролле. Надзвичайно цінний матеріал про діяльність Кременецького ліцею подано у збірнику «Волинські Афіни» за редакцією С. Маковського і В. Собчука [2]. Кременецький ліцей досліджують у контексті розвитку системи освіти на Волині, характеризують його як чинник освітнього розвитку в цьому регіоні. Дослідники вивчають організацію навчально-виховного процесу, освітньо-просвітницьку діяльність педагогів педагогів ліцею.

Метою статті є вивчення форм виховання учнівської молоді у Кременецькому ліцеї – вагомому освітньому, науковому й культурному осередку Волині.

Історичний аналіз свідчить, що суспільно-педагогічний рух початку XIX ст. на українських територіях, приєднаних до Російської імперії в кінці XVIII ст., був зумовлений впливом європейських реформаторських ідей на розвиток науки, культури й освіти. Основою еволюції освітніх процесів стало існування в минулому (XI–XVIII ст.) на території України системи навчальних закладів різного спрямування: школи книжного вчення, школи грамоти, монастирські школи, кормильство, братські школи, Острозька академія, колегіуми (колегії), Києво-Могилянська академія.

Кременецький ліцей був заснований як Вища Волинська гімназія у 1805 р. Власне ліцеєм цей навчальний заклад став у 1819 р., поєднавши програми навчання освітніх закладів вищого та середнього рівня. Створення цього навчального закладу історики пов'язують з діяльністю російського державного діяча польського походження князя А. Чарториського. Так, 29 квітня 1803 р. він подав на затвердження міністру освіти Росії кандидатури трьох осіб, обраних на візитаторів шкіл Віленським університетом: Т. Чацького, К. Богуна і В. Севергіна [3, с. 12]. Організацію нижчого й середнього шкільництва у Волинській, Подільській і Київській губерніях було доручено Т. Чацькому. Завдяки його діяльності в цих губерніях розширено

шкільну мережу й створено нові навчальні заклади. До організації Вищої Волинської гімназії було залучено філософа й громадського діяча Г. Коллонтая, уродженця Кременеччини [1].

Навчальним планом Вищої Волинської гімназії передбачався 10-річний термін навчання, що включав 7 класів (у перших трьох класах навчання тривало впродовж двох років). Хлопці вивчали військову справу, гуманітарні й точні науки: історію, право, фізику, хімію, анатомію, фізіологію, географію, землезнавство, бібліографію, логіку, мови давні й нові.

Основною метою освітньо-виховної діяльності у гімназії стало виховання особистості та підготовка майбутнього фахівця у різних галузях виробництва й соціальної сфери. У закладі було створено належні умови для навчання й виховання молоді. Для викладання у Кременець запрошено знаних педагогів з різних країн Європи [4, с. 408].

Волинська гімназія стала добре організованим осередком навчання й виховання. Цей навчальний заклад був доступним для всіх суспільних верств і водночас готував високоосвічену еліту краю. Юнаки гуртувалися незалежно від матеріального й суспільного становища. На рівних правах знання здобували вихідці з аристократичних родин, заможних землевласників, бідної шляхти, а також міщанських верств. За національністю домінували поляки, але були також, хоч і небагато, українці, росіяни, євреї.

Т. Чацький дбав, щоби всі юнаки мали однакові умови навчання. Для хлопців із малозабезпечених сімей, які мали хороші успіхи в навчанні, він клопотався про стипендії. Для здібних учнів було організовано безкоштовне проживання у конвікті (інтернаті) або поселення в приватних оселях на умовах пільгової оплати. Це дозволяло небагатій, але талановитій молоді більше часу приділяти навчанню, створювало комфортніші умови для оволодіння основами наук. Зазначимо, що тогочасні конвікти об'єднували групи учнів із 8-10 осіб, котрі перебували під опікою наглядачів, опікунів. Кожна група мала свого курсанта, тобто наглядача, вибраного з-поміж відмінників навчання й поведінки, який одержував за свою роботу безкоштовне утримання й скромну платню. Наглядача називали також репетитором чи директором. Позаяк він проживав з учнями, то перебував з ними в близькому контакті й міг на них впливати. Наглядач виконував функції гувернера та репетитора [2, с. 35]. Цікаво, що перед поселенням учнів у приватних помешканнях Т. Чацький збирав відомості про власників будинку, шукаючи хазяїв із доброю репутацією [5, с. 121]. Також заможні учні гімназії утримували 20 своїх малозабезпечених товаришів. Тому Вища Волинська гімназія ніколи не дозволяла своїм учням припускати думки, що існує якась різниця між шляхтичем і не шляхтичем [5, с. 122]. Однак після смерті Т. Чацького в 1813 р. дирекція гімназії під тиском влади провела окремі зміни, зокрема, були ліквідовані дрібні фондушові конвікти і створена єдина велика казармена бурса.

У наукових історично-педагогічних джерелах відзначено велику роль Кременецького ліцею у підготовці учнівської молоді до життя в соціумі, розвиток в її середовищі солідарності, взаємної підтримки. Одним із прикладів є створення у 1813–1814 навчальному році Товариства добродійності – самоврядної організації матеріальної самопомоги, яка могла збирати кошти для допомоги бідним учням. Ініціатором створення цього товариства став виходець із заможної шляхетської родини Ф. Лашовський. 28 вересня 1814 р. він звернувся з офіційною пропозицією до тодішнього візитатора Ф. Пляттера щодо створення організації, яка б матеріально допомагала учням гімназії. Наступного дня на зібранні молоді навчального закладу був призначений головою товариства К. Сінкевич, а головним касиром – Ш. Заборовський. Згодом це товариство стало називатися Молодіжним товариством добродійності Вищої Волинської гімназії. Крім того, існувало Товариство приятелів науки, яким керував Ф. Пляттер [5, с. 122].

Ще раніше, в 1809 р., виникло Товариство молоді Вищої Волинської гімназії, яке пропагувало вдосконалення знань з рідної мови. Виникнення товариства пов'язано із впливом занять професора Е. Словацького, що відзначалися напрочуд гарною польською мовою та високою культурою мови [2, с. 38]. Його члени зачитували власні поетичні твори, напрацювання з теорії мови та інших галузей знання. Членом товариства міг стати кожен юнак, який добре вчився і був дисциплінованим.

Метою молодіжних наукових товариств Кременецького ліцею було виховання інтересу до наукових пошуків і реалізація творчих здібностей молоді в різних галузях науки й культури. У діяльності цих товариств брали участь відомі у майбутньому філософи й історики Я. Сенкевич, К. Сенкевич, Т. Щелевський, белетристи Я. Совінський, Г. Олізар, письменники

Ю. Крашевський, Н. Добровольський. Свою діяльність товариства будували на демократичних засадах: виборність голови товариства, обговорення тематики наукових рефератів і публічні виступи з ними, друкування кращих робіт у наукових часописах. Однак демократизм поєднувався із певним консерватизмом. Так, організаторами й керівниками товариств були лише викладачі, членство в товаристві мало елітарний характер. У тематиці досліджень уникали політичних і релігійних проблем, на засіданнях не допускали полеміки, існували викладачі-цензори з теми дослідження [3, с. 43].

Учнівська молодь ліцею становила єдину велику спільноту. Цього досягалося, зазвичай, залученням її до систематичного навчання, розваг і відпочинку. Основним дисциплінуючим фактором був опрацьований Т. Чацьким статут Вищої Волинської гімназії. Кожен юнак мав дотримуватися прописаних у статуті правил. До найважливіших подій традиційно належали початок і закінчення навчального року; регламентом передбачалася обов'язкова участь учнів в цих урочистостях. За приїзд до гімназії із запізненням без поважної причини учням загрожувало відрахування, а пропуск іспиту – повторенням річного навчального курсу. Якщо хлопці самовільно, без згоди керівництва, відлучалися з гімназії задля прогулянок, купання в річці тощо, то це також розцінювалось як порушення. Згідно зі статутом контролювалися особисті витрати учнів.

Т. Чацький у статуті передбачив і вимоги стосовно форми одягу: вона мала бути скромною, щоби учень не приділяв багато уваги своєму зовнішньому вигляду, а більше часу відводив навчанню. Було заборонено тримати в кімнатах котів, собак і птахів, палити, грати в карти і навіть у шашки, оскільки ці заняття, як вважалося, відволікали від навчання [2, с. 35].

При укладанні статуту ліцею Т. Чацький для учнів старших класів створив учнівський суд, куди входили винятково учні, і написав для нього кодекс. Також він відмінив тілесні покарання. Важливим виховним здобутком Т. Чацького стало запровадження з метою дотримання учнівського рівноправ'я та культури співжиття самоврядування курсових учнів. Статутом було передбачено, що органи самоврядування мали впливати на колег в разі їхньої неправильної поведінки, зокрема, недбалого ставлення до навчання, вживання лайливих слів, непослуху, вередувань, бійок тощо. Зауважимо, що ідея самоврядування не була новаторством Т. Чацького, а оригінальною ініціативою навчального відділу Віленського університету. Однак постанову про учнівське самоврядування Т. Чацький опрацював за власною концепцією [6, с. 8].

Упродовж багатьох років Т. Чацький боровся за звільнення учнів та викладачів від рутини шкільного життя, тому різними способами заохочував вихованців до створення гуртків. Початок такої діяльності припадає на 1808–1809 навчальний рік. Взимку 1809 р. на зібранні був оголошений статут Товариства удосконалення в авторстві і ораторстві, який розробив професор М. Чарноцький. Статут вказаного товариства був затверджений Т. Чацьким, а потім міністром освіти Росії [7, с. 72].

Великого значення в ліцеї надавали питанням дисципліни. Викладачі дбали про залучення молоді до систематичного навчання, що було своєрідною підготовкою до виконання нею майбутніх громадянських обов'язків. Намагалися все робити, щоби вихованець не був бездіяльним. День учня мав бути заповнений навчанням. Розпочинався він дуже рано і був ретельно розписаний. Від 5-ї до 8-ї години ранку хлопці готувалися до уроків: консультувалися з репетиторами для вияснення незрозумілих питань, розказували наглядачеві засвоєний навчальний матеріал, брали участь у ранковому богослужінні, а після сніданку, о 8-й ранку, всі зобов'язані були з'явитися в класі. Уроки тривали до 11-ї години, потім була перерва до чотирнадцятої, після чого заняття продовжувалися до шістнадцятої години. Під час перерви учень виконував із репетитором і наглядачем уроки, задані на другу половину дня. Після обіду він перебував у гімназії, між 16-ою і 19-ою годинами споживав підвечірок, згодом виконував домашні завдання на наступний день, а після вечері, з 20-ї до 21-ї годин, закріплював вивчений матеріал [2, с. 36].

Як бачимо, для навчання хлопців відводилося дуже багато часу. Усвідомлюючи, що молодші школярі потребують більше відпочивати, Т. Чацький запровадив після обіду у вівторок і четвер час, вільний від уроків.

Основними формами навчання були лекції та вправи. Повністю вільних від навчання днів не було взагалі, окрім так званих табельних, відведених на танці чи карнавал, а також урочисті свята. Окремі факультативні заняття, як-от із загальної граматики, бібліографії, а літом – з гігієни, відбувалися в передобідній час у неділю та свята. Ці дні відводилися також на повторення матеріалу, експериментальні дослідження в кабінетах, підготовку з іноземних мов та уроки релігії. Надзвичайно високо було поставлено вивчення іноземних мов: учні займалися ними впродовж 10-и років.

Великого значення в ліцеї надавали релігійно-моральному вихованню. У неділю відбувалися заняття християнської релігії впродовж однієї години. Релігійне виховання доповнювали служби в костелі. Учні брали участь у щоденному богослужінні, а перед іспитами сповідалися.

На високому рівні було музичне виховання учнів. В ліцеї популяризували музичну культуру, спеціально запрошуючи з цією метою артистів або заохочуючи до концертів тих, що опинялися в Кременці проїздом. Музичні концерти відбувалися для широкого загалу місцевої громадськості, з безкоштовним вступом для старанної молоді з нижчих сфер суспільства [2, с. 37]. Улюбленою формою проведення вільного часу хлопцями були співи під акомпанемент гітари. Юнаки вправлялися і в поезії, прозі, перекладі.

Не залишалося поза увагою і фізичне виховання ліцеїстів. Вихованці займалися легкою атлетикою, фехтуванням, плаванням. Особливу увагу Т. Чацький приділяв організації змагань серед учнів ліцею, вважаючи, що без нагород заняття спортом не має сенсу.

Плавання як навчальний предмет було введено в Кременецькому ліцеї коли ще не було відповідного викладача, тож з учнів вибиралися ті, що вже вмів плавати, і під їх опіку віддавалися інші. Тільки у 1808 р. у штат викладачів був введений вчитель плавання. З березня 1808 р. в ліцеї були запроваджені заняття з верхової їзди [3, с. 63].

Дбали в ліцеї і про змістовний відпочинок юнаків. Однією з форм організації дозвілля були маївки, що організовувалися спільно з мешканцями Кременця. Вони мали надзвичайно урочисте оформлення й добре продуману систему ігор та розваг з буфетом та оркестром. Ще однією формою організації дозвілля були карнавали. Взимку влаштовували катання на санках, прогулянки горами, хуторами тощо.

Найбільше учням подобався великий пікнік, що відбувався в кінці кожного року як вияв вдячності молоді сім'ям, котрі гостинно приймали їх у себе. Також приваблювали учнів походи у травні. Коли вихованці збиралися в групи та мандрували в гори разом з викладачами та батьками, проводили там весь день. Цікавим є той факт, що під час таких походів учні виявляли особливу любов і повагу до викладачів, підхоплюючи їх на руки, підкидаючи догори з криками: «Віват, Яркоський», «Віват, Ульдинський...» тощо.

У ліцеї була розроблена система заохочень для тих учнів, які мали високі успіхи в навчанні. Бідні, однак сумлінні хлопці мали різні пільги: безкоштовні уроки з кінної їзди, фехтування, малювання, танців, музики.

Кременецький ліцей готував інтелектуальну еліту краю. Виховання учнівської молоді проходило на високому рівні завдяки добре організованому навчально-виховному процесу, існуванню демократичної форми самоврядування – учнівського суду, наукових гуртків, благодійних товариств, системи заохочень здібних учнів. Основними напрямками виховання чоловічої молоді були релігійне, моральне, духовне, інтелектуальне, музичне, спортивне.

На особливу увагу заслуговує організація виховного процесу у Кременецькому ліцеї шляхом створення, де учні знаходилися на повному утриманні гімназії, що надавало можливість отримання освіти незаможними верствами населення; введення системи опіки, допомоги та контролю за навчанням і поведінкою учнів й ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень, необхідний подальший пошук та глибоке вивчення матеріалів щодо діяльності новітнього Кременецького ліцею. Перспективами наступних наукових розвідок можуть стати дослідження внеску випускників ліцею в науку, культуру та освіту краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Тернопільської області. Ф. 131: Кременецький ліцей.